

Миротворчий процес: методологічні аспекти дослідження

Вікторія Шібель,

аспірант Інституту історії і політології
Прикарпатського національного університету
ім. В. Стефаника

Сучасний світ, як засвідчують події останніх десятиліть, став надзвичайно нестабільним. У різних його частинах спалахують міжнаціональні та регіональні конфлікти, внаслідок чого досить часто формуються терористичні організації, в тому числі й міжнародні. Особливо небезпечно те, що терористи можуть одержати доступ до зброї масового знищення. У зв'язку з цим міжнародна спільнота зобов'язана виробити нестандартні моделі і технології врегулювання конфліктів. Певні напрацювання у цій сфері вже існують, їх ми й проаналізуємо у цій публікації.

В сучасній політологічній теорії досліджень з проблематики миротворчого процесу виконується, на жаль, небагато. Окремі аспекти цієї проблеми вивчали, наприклад, Є. Свєца [1], Й. Галтунг [2], О. Іванищак [3], А. Дмитрієв [4], Б. Коваленко [5]. У цьому зв'язку необхідно згадати й Р. Арона [6], який вивчав причини виникнення війн і засоби їх запобігання. До речі, ще П. Сорокін [7] у своїх працях визначав основні умови, необхідні для встановлення міцного миру. Він стверджував, зокрема, що тривалий мир можливий лише тоді, коли причину конфлікту буде ліквідовано або хоч суттєво послаблено. Ми ж особливу увагу звертаємо на ідеї, викладені у праці М. Лебедевої [8], у якій досить детально розкрито значення найбільш ефективної альтернативи переговорам і переговорному простору для мирного врегулювання конфлікту, а також проаналізовано, коли й чому перевага має віддаватися мирним засобам врегулювання конфліктів. Важливим джерелом нашого дослідження стали й такі міжнародні документи, як Конвенція про мирне вирішення міжнародних конфліктів, Принципи і настанови для ведення міжнародних переговорів, Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх стосунків і співпраці між державами, ухваленими згідно з Статутом ООН.

Передусім, що ж таке конфлікт? З'ясувати це не так уже й просто, оскільки визначень цього явища пропонується немало. Найбільш

прийнятним, на нашу думку, можна вважати визначення американського соціолога Л. Козера, яке увійшло мало не у всі енциклопедії, словники й підручники. Конфлікт, за Л. Козером, це боротьба за цінності і претензії на певний соціальний статус, владу і ресурси, у якій метою сторін, що конфліктують, є нейтралізація суперника, заподіяння йому суттєвої шкоди або й взагалі його знищення [9, р. 8].

Виникла і спеціальна галузь науки — полемологія, що вивчає феномен війни і миру, досліджує значення воєнної сили для захисту геополітичних інтересів держав чи для забезпечення національної безпеки [10]. Методологічною її основою є положення, що пізнання природи війни (конфлікту) може сприяти пізнанню природи встановлення миру [1, р. 224].

В сучасних дослідженнях конфлікту проявляються два основні напрями: 1) вивчення власне конфліктів (Західна Європа); 2) вивчення шляхів досягнення миру і згоди у випадку воєнних дій (США) [11, с. 21 - 22]. Основне, що об'єднує, ці концепції, так це прагнення зрозуміти значення феномена конфлікту у функціонуванні міжнародної системи, у взаємодії між її складовими і зробити на цій основі висновки, які можуть мати практичне значення.

Конфлікт у своєму розвитку проходить три стадії: стадію зародження, стадію використання сили (практичні дії), стадію врегулювання. Велике значення має період постконфліктних відносин, який і обумовлює міцність досягнутих домовленостей.

Особливістю першої стадії конфлікту (латентної) є те, що вона може бути й не помічена суспільством. Розпочинається вона з усвідомлення сторонами суперечностей. Їх загострення стає причиною політичної напруги – появи певної конфліктної ситуації. Прикметною її ознакою є залякування однією державою іншої, демонстрація сили. Буває, що такі дії можуть стати вирішальними у створенні конфліктної ситуації або підводити до стадії врегулювання [5, с. 97 - 98].

Друга стадія (відкрита) і є конфліктом, коли сторони починають реалізовувати свої цілі. На цьому етапі вони переходять до застосування сили. Методи її застосування можуть бути різними: використання лише „мирного”, незбройного засобу боротьби, який все ж має прикмети насильництва (мітинги, акції протесту). Ця стадія має певну періодизацію. На першому етапі обидві сторони переходять до застосування насильницьких засобів для вирішення суперечностей. До конфлікту можуть залучатися треті сторони. Другий етап – загострення боротьби [5, с. 105]. Загострення ситуації може відбуватися за рахунок його розширення (розвиток по „горизонталі”) чи за рахунок ескалації (розвиток по „вертикалі”). На третьому етапі можливе безпосереднє використання зброї обома сторонами, яке розпочинається з локальних збройних зіткнень, котрі за певних обставин можуть розростатися до значно серйознішого рівня боротьби з використанням найсучасніших видів зброї і залучення

до участі в конфлікті союзників.

Третя стадія - врегулювання конфлікту: сторони доходять висновку про неможливість досягнення мети силовими засобами, про необхідність компромісу. Відтак вони залучають посередників для переговорів.

Є два основні способи врегулювання конфлікту: 1) його згортання і 2) його залагодження. Згортання конфлікту — це його замороження на одній із стадій [5, с. 97, 115, 119]. Термін же „мирне врегулювання” і досі лишається невизначеним.

На думку О. Іванищака, врегулювання конфлікту — це стратегія, спрямована на компромісне вирішення суперечностей, яке хоча і не повністю відповідає інтересам сторін, але дозволяє їм певною мірою досягти своїх цілей [3]. У цьому аспекті можна виокремити три основні теоретичні напрями: 1) запобігання відкритим, збройним формам конфлікту; 2) врегулювання конфлікту (у вузькому значенні слова) або управління конфліктом, спрямованим на зменшення рівня ворожості між сторонами та на пошук компромісного рішення; 3) вирішення конфлікту, коли сторони прагнуть усунути причину непорозуміння і між ними формується інший рівень стосунків.

На думку дослідників, є чотири випробувані способи вирішення конфліктів: 1) домовленості в результаті збігу думок сторін; 2) домовленості відповідно до певної законодавчої бази або доброї волі сторін; 3) домовленості, нав'язані однією із сторін конфлікту іншій стороні; 4) самоліквідація конфлікту — коли він втрачає актуальність [4, с. 245, 249]. „Вирішення конфлікту – це не просто ослаблення його насильницького й руйнівного потенціалу, але й усунення онтологічного змісту самого конфлікту, його предмету, його ґрунту” [3].

При виборі мирного способу вирішення конфлікту потрібно чітко визначити виявлені розбіжності — ними легше управляти, ніж прихованими. Необхідно також побачити в супротивнику партнера, а не ворога. За цих умов учасники конфлікту починають розуміти, що безпека може бути абсолютною тільки тоді, коли забезпечується безпека іншої сторони.

В ситуації конфлікту можуть бути два типи поведінки сторін: спроба вирішити конфлікт шляхом односторонніх кроків або ж завдяки спільним діям з іншою стороною. При односторонніх кроках сторони можуть дотримуватися таких варіантів поведінки: спроба одержати перемогу; капітуляція перед суперником; ігнорування конфліктної ситуації; звернення до правової інстанції. При спільному вирішенні проблеми сторони виходять з міркувань, що непорозуміння, які виникли, обов'язково належить обговорити і знайти прийнятне для обох сторін рішення. При цьому сторони можуть використовувати посередницькі послуги [8, с. 35 - 38].

Принцип поступовості є важливою умовою врегулювання конфлікту. Він зазвичай має чотири фази: стабілізаційну, комунікаційну, переговорну,

імплементаційну.

Ключовим завданням першої фази є зниження протистояння, припинення розвитку конфлікту, стабілізація ситуації для того, щоб згодом можна було перейти до безпосереднього врегулювання стосунків. Основне завдання другої фази — заохочення до початку обговорення проблем між учасниками конфлікту. Розрізняють прямі і непрямі канали комунікації, які, у свою чергу, поділяються на офіційні і неофіційні — залежно від того, на якому рівні вони встановлюються. На третій фазі відбувається пошук переговорного простору. Це забезпечує перехід до обговорення проблеми, яка стала причиною конфлікту. Четверта фаза полягає у виконанні домовленостей (їх імплементації).

Зважаючи на те, що участь у конфлікті беруть щонайменше два учасники, принцип поступовості доповнюється принципом синхронності. Тобто сторони мають перебувати одночасно в одній фазі [8, с. 87 - 92].

Миротворчий процес – це процес, спрямований на вихід сторін з конфліктної ситуації за допомогою мирних засобів. Для нього важливим є розташування сил, оскільки виразно асиметричні позиції сторін стоять на заваді досягненню компромісу [1, р. 85].

Основним центром врегулювання конфліктів і підтримання міжнародного порядку нині є Організація Об'єднаних Націй. Саме вона розробляє оптимальні варіанти способів збереження, відновлення і зміцнення миру. Її зусилля реалізуються в таких основних напрямках: превентивна дипломатія, миротворчість, підтримання миру. Кожен з них має свої особливості і відповідає певному етапу зусиль, спрямованих на збереження, відновлення чи зміцнення миру. Миротворчість, зокрема, – це дії, спрямовані на досягнення сторонами конфлікту угоди з використанням переважно мирних засобів, передбачених статуттом ООН (обстеження, посередництво, примирення, арбітраж тощо) [12, с. 23].

Важливим засобом запобігання конфліктам та їх врегулюванню є міжнародне право, згідно з нормами якого війна як засіб вирішення міжнародних проблем забороняється, а спірні питання пропонується залагоджувати лише мирним шляхом. Мирне залагодження конфліктів є імперативним принципом міжнародного права. Цей принцип закріплений пунктом 3 Статті 2 і Статтею 33 Статуту ООН [13], Декларацією про принципи міжнародного права про дружні стосунки і співпрацю між державами відповідно до Статуту ООН 1970 року [14] та іншими міжнародними документами.

Американські політологи пропонують низку методів розв'язання політичних конфліктів, зокрема: метод „ухилення” від конфлікту (усунення його з політичної арени); метод конфронтації (жорсткі, „революційні” рішення); метод відкладення (тимчасова поступка сильному опонентові); метод підміни конфлікту (переміщення його в іншу площину); метод консенсусу сторін на основі зближення їх позицій через посередника; метод третейського арбітражу; метод переговорів (найбільш поширений

спосіб розв'язання політичних конфліктів).

Найповніший, хоча й не вичерпний список мирних засобів вирішення спорів, визначається Статтею 33 Статуту ООН. Він передбачає переговори, обстеження, посередництво, примирення, арбітраж, судовий розгляд, звернення до регіональних органів, угоди [13].

Переговори – це дво- чи багатосторонній обмін думками щодо існуючих проблем, метою якого є досягнення компромісу [15, с. 74]. Вони розпочинаються тоді, коли всі їх учасники переконаються, що не мають кращої альтернативи. Американські дослідники Р. Фішер та У. Юрі запропонували спеціальний термін BATNA (аббревіатура від англ. Best Alternative To a Negotiated Agreement – найкраща альтернатива переговорному рішенню). Як зазначає М. Лебедева, тут необхідно відзначити саме слово „найкраща”, оскільки, вступаючи в переговори, сторони, як правило, вже мають кілька альтернатив (ATNA – альтернативи мирному вирішенню, аббревіатура від англ. Alternatives To a Negotiated Agreement). Одночасно з переговорами відбувається вивчення і розробка альтернатив. Досить часто можна спостерігати ситуацію, коли паралельно з мирними переговорами сторони застосовують силові методи вирішення конфлікту, перевіряють ефективність інших способів його врегулювання. З часом та чи інша альтернатива стає найкращою, тобто BATNA.

Для того, щоб учасники конфлікту перейшли до спільних дій, їм необхідно визначити переговорний простір, тобто ту частину проблеми, у якій можлива дискусія і досягнення певного рішення [8, с. 82 - 83].

Основні принципи ведення переговорів зафіксовані Генеральною Асамблеєю ООН у Резолюції № 53/101 від 8 грудня 1998 року [16]. Згідно з цим документом, переговори слід розрізняти за такими критеріями: за кількістю сторін (двосторонні, багатосторонні), за предметом обговорення, за посадами учасників переговорів (глави держав, міністри).

Велике значення для врегулювання міжнародних конфліктів мають переговори між кількома державами – міжнародні конгреси, конференції, наради. Конференції поділяються на політичні (мирні), адміністративні або технічні, конференції з соціальних питань. Зазвичай скликанню конференцій передують дипломатичні переговори зацікавлених сторін [17].

Різновидом переговорів є консультації. Вони поділяються на факультативні (сторони вдаються до них за спільною згодою) та обов'язкові (перспектива чи обов'язковість консультацій визначається договором). Обстеження – механізм дослідження фактів, які спричинили конфлікт для виявлення їх достовірності, змісту і супутніх обставин [15, с. 44]. Відповідно до Статті 2, 3 Конвенції про мирне вирішення міжнародних конфліктів у випадку виникнення непорозумінь між державами, перш ніж використати зброю, вони мають застосувати послуги посередників. Право пропонувати добрі послуги або посередництво мають непричетні до зіткнення держави навіть під час воєнних дій [18]. Посередництво – це форма переговорів, у

якій на запрошення сторін спору або з власної ініціативи бере активну участь третя сторона, яка може вести переговори з обома сторонами чи окремо з кожною з них. Посередник може запропонувати сторонам конфлікту шляхи виходу зі складної ситуації, але його рекомендації не обов'язкові для сторін [12, с. 28].

Окремо слід зазначити, що результати, яких досягнуто при посередництві, не можуть бути взірцем вирішення питань в аналогічних ситуаціях [19, с. 46]. Тобто між добрими послугами і посередництвом є суттєва різниця: у першому випадку налагоджуються відносини між двома сторонами, в другому ж переговори ведуться від імені держав.

Трапляється, що сторони не можуть дійти згоди через різну оцінку фактів, що стали причиною конфлікту. Для усунення суперечностей створюються міжнародні слідчі комісії. Тлумачать факти і виносять рекомендації для сприяння вирішенню спору комісії з примирення [20, с. 39].

В усвідомленні можливостей вирішення конфліктів мирними засобами значну роль відіграють публікації періодичного видання *Journal of Peace Researche (JPR)* [21], що виходить в Осло. Одним з важливих висновків, зроблених в межах сформованого ним ідейно-теоретичного напрямку, став висновок про те, що мир - це законність і справедливість у відносинах між державами [22].

Як зазначав Р. Арон, мир - це припинення на довший або коротший час модальностей насильницького суперництва між політичними утвореннями, коли взаємини між націями не включають в себе мілітарних засобів боротьби [6, с. 157].

У політологічному словнику за реакцією В. Врублевського, В. Мазура і А. Мяловицького зазначається, що міжнародний мир - це відносини між народами і державами, які ґрунтуються на проведенні зовнішньої політики ненасильницькими засобами і дотриманні взятих на себе зобов'язань; відсутність або припинення організованої збройної боротьби між державами [23, с. 307].

Для міцного і тривалого миру необхідні чотири умови: 1) переоцінка більшості сучасних культурних цінностей; 2) поширення і впровадження в усіх державах, народах і суспільних групах системи основних норм і цінностей, які б усіх об'єднували; 3) обмеження суверенності всіх держав щодо питань війни і миру; 4) утвердження вищої міжнародної влади, наділеної правом обов'язкових і примусових рішень в усіх міжнародних конфліктах [7, с. 144].

Р. Арон розрізняє такі типи миру: рівновага, гегемонія, імперська влада. Імперська влада, наділена монополією легітимного насильства, виникає тоді, коли у певному історичному просторі сили політичних утворень або точно збалансовані, або домінуються силою одного з них, якщо всі такі утворення, крім одного, втрачають свою державну незалежність і мають тенденцію зникати як центри ухвалення політичних рішень.

Мир гегемонії виникає при незаперечній перевазі одного з політичних утворень, незадоволені держави не мають надії змінити статус-кво, а держава-гегемон не прагне поглинути ослаблені держави. Мир рівноваги настає тоді, коли розподіл сил і впливу між державами є визначеним і стабільним [6, с. 158].

Таким чином, метою миротворчого процесу є перехід від стану війни до стану миру, стабільності і безпеки.

Політична наука має у своєму розпорядженні широкий спектр теорій виходу з конфлікту та встановлення миру. Одночасно кожен конфлікт потребує індивідуального підходу й застосування особливих методів та інструментів залежно від його специфіки.

Література:

1. Miedzy realizmem a utopia / Pod red. Jerzego Swiecy. - Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Slaskiego, 1998. - 110 s.

2. **Galtung J.** Institutionalized Conflict Resolution // Journal of Peace Research. - 1965. - № 4. - P. 348.

3. **Іванищак О. М.** Попередження та врегулювання політичних конфліктів як теоретична проблема / О. М. Іванищак. [Цит. 2008, 23 жовтня]. - Доступний з: http://www.rusnauka.com/ESPR_2006/Politologia/2_ivanischak%20.doc.htm

4. **Дмитриев А. В.** Конфликтология: Учебное пособие / А. В. Дмитриев. - М.: Дело, 2005. - 472 с.

5. **Коваленко Б. В.** Политическая конфликтология: [Учебн. пособие для студентов высших уч. зав.] / Б. В. Коваленко, А. И. Пирогов, О. А. Рыжов. - М.: Ижица, 2002. - 400 с.

6. **Арон Р.** Мир і війна між націями / Реймон Арон; [пер. з фр.]. - К.: МП Юніверс, 2000. - 688 с.

7. **Сорокин П. А.** Причины войны и условия мира / П. А. Сорокин // Социологические исследования. - 1993. - № 12. - С. 140 - 148.

8. **Лебедева М. М.** Политическое урегулирование конфликтов: [Учебн. пособие] / Марина Лебедева. - М.: Аспект Пресс, 1999. - 271 с.

9. **Coser L.** The Functions of Social Conflict / L. Coser. - London: Free Press, 1956, 188 p.

10. **Тугуз Х. И.** Полемология и этнополитология: науки о войне и мире / Х. И. Тугуз // Весник Адыгейского государственного университета. - 2006. - № 1. - С. 128 - 135.

11. **Громова О.** Конфликтология: Курс лекций. - Москва: Экмос, 2000. - 325 с.

12. **Бруз В. С.** ООН і врегулювання міжнародних конфліктів: [Навч. посібник] / В. С. Бруз. - К.: Либідь, 1995. - 111 с.

13. Устав Организации Объединенных Наций. - [Цит. 2009, 6 березня]. - Доступний з: <http://www.un.org/russian/document/basicdoc/charter>.

htm#chapt6

14. Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх стосунків і співпраці між державами у відповідності до Статуту ООН 1970 року. - [Цит. 2008, 20 жовтня]. - Доступний з: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_569

15. Українська дипломатична енциклопедія / Гол. ред. кол. Л. В. Губерський / В 2 т. - Т. 1. - К.: Знання України, 2004. - 760 с.; Т. 2. - К.: Знання України, 2004. - 812 с.

16. Принципы и установки для ведения международных переговоров. - [Цит. 2009, 2 лютого]. - Доступний з: <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N99/762/27/PDF/N9976227.pdf?OpenElement>

17. **Блищенко В.** Региональные конфликты: методология исследования / В. Блищенко // Обозреватель - Observer. - 2005. - №7(186). - [Цит. 2008, 13 серпня] Доступний з: http://www.rau.su/observer/N7_2005/7_11.HTM

18. Конвенція, 1907.10.18, „Конвенція про мирне вирішення міжнародних зіткнень”. - [Цит. 2008, 22 жовтня]. - Доступний з: <http://www.ligazakon.ua/>

19. **Хесль Г. Г.** Посредничество в разрешении конфликтов: Теория и технология / Герхарт Гаттус Хесль; [пер. с нем. Е. В. Яковлевой]. СПб.: Речь, 2004. — 140, [2] с.: ил., табл.

20. **Блищенко В. М., Солнцева М. М.** Региональные конфликты и международное право (вторая половина XX - начало XXI века): [Учебн. пособие] / В. М. Блищенко, М. М. Солнцева. - М.: ОАО „Издательский дом „Городец”, 2005. - 496 с.

21. Journal of Peace Researche. - [Cited 2008, 2 October]. - Available from: <http://jpr.sagepub.com>

22. Основні підходи до дослідження міжнародних конфліктів. Конфлікти і співробітництво у міжнародних відносинах. - [Цит. 2009, 16 лютого]. - Доступний з: <http://ruthenia.info/txt/drgluck/irteo/1T10.html>

23. Політичний словник / За ред. В. К. Врублевського, В. М. Мазура, А. В. Мяловицького. Видання друге. - К.: Головна редакція Української Радянської Енциклопедії, 1976. - С. 590.